

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 1 (13)

ISSN-3030-3761



ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймахаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc), доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиков Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Бахранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймухамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Рахматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Abdurasilov Shoxrux Raupovich	5
	OʻRTA ASPLARDA TOSHKENTNING IJTIMOIIY-SIYOSIY VA ETNIK TARIXI	
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi	14
	SHOHRUX MIRZONING ILMIY VA IJODIY FAOLIYATIGA DOIR	
3	Акбоева Зебинисо Джалолиддиновна	19
	ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИНИШИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ	
4	Begimqulova Laylo Mashrabovna	23
	AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUVIDA OLIY MASLAHAT KENGASHINING FAOLIYATI	
5	Begimqulova Laylo Mashrabovna	28
	AMIR TEMUR TAMONIDAN MARKAZLASHGAN DAVLAT ASOSLARINING YARATILISHI	
6	Гаффоров Шокир Сафарович	35
	ПОЛИТИКА ЗАСЕЛЕНИЯ ТУРКМЕНСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИЙСКИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦАМИ В КОЛОНИАЛЬНЫЙ ПЕРИОД	
7	Дусчанов Расулжон Рахимбердиевич	43
	ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ ТИЗИМИ ТАРИХИ	
8	Ernazarov Shermuhammad Eshbekovich	49
	TARIX, TARAQQIYOT VA MILLIY GʻOYA	
9	Fayzrahmanova Zarina Ildarovna	58
	SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGI	
10	Исмоилова Парвина Хамиджон кизи	66
	ВОПРОС ОБ УЧРЕЖДЕНИИ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)	
11	Ишанходжаева Замира Райимовна., Махкамова Рано Аловиддин кизи	72
	ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ (ЎОДУ) ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА	
12	Кобзева Ольга Петровна	81
	В ПАМЯТЬ ОБ УЧЕНОМ	
13	Mamajonov Soyibjon Xalilovich	86
	“SHARQ KUTUBXONASI” ASARIDA AMIR TEMURNING DASHT YURISHI MASALASINING OʻRGANILISHI	
14	Maxamova Shahlo Anatoliyevna	91
	CHIGʻATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRI (1306-1346)NING ARABIY MANBALARDA AKS ETISHI	
15	Norbekov Suhrob Farxod oʻgʻli	98
	SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING IJTIMOIIY - SIYOSIY FAOLLIGI (USTUNLIGI): TURKISTON ASSR (1918-1924 YILLAR)	
16	Ochilova Dilobar Joʻraqulovna	108
	MOʻGʻULLAR IMPERIYASINING SHAKLLANISHI DAVRI MASALASIDA SHARQ MANBALARNING QIYOSIY TAHLILI	
17	Qitaybekov Azizbek Kenesbek oʻgʻli	114
	1970-YILLARDA QORAQALPOGʻISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XOʻJALIGIDAGI OʻRNI: ARXIV HUJJATLARI TAHLILI	
18	Qodirova Mavluda Mirzaraximovna	120
	QURBONJON DODXOHNING IQTISODIY SIYOSATI	
19	Qoraboyev Sherzodbek Raximovich	125
	MASJIDLAR FAOLIYATIDA MILLIY URF-ODATLAR VA DINIY QADRIYATLAR UYGʻUNLIGI (FARGʻONA VODIYSI TAJRIBASI ASOSIDA)	

20	Tolibjonov Azizjon Tolibjonovich SULTON TAKASHNING IROQ SALJUQIYLARI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI BILAN SIYOSIY MUNOSABATLARI TARIXI	130
21	Turdaliyev Abduhilol Zohidjon o‘g‘li CHIG‘ATOY ULUSI VA ELXONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI SIYOSIY KURASHLAR	139
22	Худойкулов Урал Каримович ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЕНГИЛ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА МУАММОЛАР	149
23	Хо‘jamberdiyev Ma‘murjon Mirkomil o‘g‘li TEMURIYLAR DAVRI TABIBLARI VA ULARNING KUNDALIK HAYOTI	156
24	G‘ulomov Ilhomjon Komiljonovich 1920-YILDA O‘TKAZILGAN AHOLINI RO‘YXATGA OLISH TADBIRINING ROSSIYA UCHUN IQTISODIY AXAMIYATI (TURKISTON ASSR MISOLIDA)	163

Norbekov S. F.

«Jismoniy madabiyat va gumanitar fanlar» kafedrası assistenti
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti
norbekovsuhrob96@gmail.com

SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING IJTIMOIIY - SIYOSIY FAOLLIGI (USTUNLIGI): TURKISTON ASSR (1918-1924 YILLAR)

ANNOTATSIYA

Maqola Maqolada 1918–1924-yillarda Turkiston ASSR hududida sharqiy slavyan diasporasining siyosiy va mafkuraviy faolligi tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan. Diaspora vakillarining Sovet hokimiyati tizimida egallagan mavqei, mahalliy kadrlar bilan o‘zaro munosabatlari, siyosiy-mafkuraviy institutlardagi ustunligi hamda NEP davridagi faoliyati yoritilgan. Arxiv hujjatlari, demografik statistikalar, rasmiy bayonnomalar asosida diaspora elitalarining boshqaruvdagi roli, mahalliy ijtimoiy qatlamlar bilan ierarxik munosabatlari tahlil etilgan. Maqola xalqaro tarixshunoslik kontekstida diaspora masalasini Turkiston siyosiy tuzilmasi misolida ko‘rsatishga harakat qiladi.

Kalit so‘zlar: XX asr 20-yillari, sharqiy slavyan diasporasi, Turkiston ASSR, sovet milliy siyosati, siyosiy faollik, NEP, ierarxiya, arxiv manbalari

KIRISH

Sharqiy slavyan diasporasining 1918–1924-yillarda Turkiston ASSRdagi siyosiy va mafkuraviy faolligi masalasi o‘zining murakkab ijtimoiy-siyosiy konteksti, tarixiy tafovutlari va ideologik tafsiri bilan ajralib turadi. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida mintaqada sodir bo‘lgan geosiyosiy o‘zgarishlar, agrar inqilob, fuqarolar urushi, yangi iqtisodiy siyosat (NEP) va milliy delimitation jarayonlari mahalliy aholi va ko‘chmanchi sharqiy slavyan guruhlarini o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tubdan o‘zgartirdi. Ayniqsa, rus va ukrain ko‘chmanchilarining yangi sovet tuzumida egallagan mavqei, ularning siyosiy va mafkuraviy institutlarda faol ishtiroki tarixiy-huquqiy va ijtimoiy tafakkurda ko‘p yillar davomida yetarlicha yoritilmagan.

Ushbu maqola aynan shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan. Mavzuning dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, 1917–1924-yillarda Sovet ittifoqi tarkibida mintaqaviy siyosatning shakllanishi, millatlararo munosabatlar tizimining yaratilishi va boshqaruvdagi kadrlar siyosati yangi davr paradigmasini vujudga keltirgan. Ikkinchidan, hozirgi tarixshunoslikda sharqiy slavyan diasporasining roli odatda ixtiyoriy migratsiya va qishloq xo‘jalik faoliyati doirasida baholansa-da, ular Sovet ideologik apparati, xalq ma‘rifati, siyosiy ta‘lim va madaniy institutlarida faoliyat olib borgan etnik guruh sifatida hali chuqur tadqiq qilinmagan.

Tadqiqot obyekti sifatida Turkiston ASSRdagi (1918–1924) rus, ukrain va belorus aholisining siyosiy va mafkuraviy institutlardagi faolligi tanlanadi. Tadqiqot predmeti esa – diaspora vakillarining mahalliy boshqaruvdagi ishtiroki,

ideologik ta'sir doirasi, mahalliy elitlar bilan munosabatlari va Sovet milliy siyosati kontekstidagi o'rni hisoblanadi. Maqola doirasida diaspora elitlarining ierarxik mavqei, markaz bilan aloqalari, madaniy-milliy avtonomiyaga oid siyosiy qarashlari hamda NEP siyosatidagi roli tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati shundaki, maqolada keltirilgan tarixiy xulosalar, arxiv hujjatlari, siyosiy bayonnomalar va statistik materiallar asosida nafaqat o'tmishdagi diaspora siyosatini ochib berish, balki mintaqaviy boshqaruvdagi milliy tafovutlar, ijtimoiy ierarxiya va sovetlashtirish siyosatining amaliy mexanizmlarini ham anglash imkonini beradi.

Shuningdek, maqola hozirgi tarixiy rekonstruksiya va postkolonial yondashuvlar doirasida Sovet milliy siyosatini qayta talqin qilishga, mahalliy kadrlar bilan sharqiy slavyan diasporasining o'zaro kuch muvozanatini tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu yondashuv tarixiy haqiqatni tiklashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Diaspora vakillarining siyosiy apparatdagi dominant roli xususida so'z yuritiladigan bo'lsa Turkistonda sovet boshqaruv tizimi shakllanar ekan, markaziy hokimiyat tajribali, sodiq va mafkuraviy tayyor kadrlar izlayotgan bir paytda, bu bo'shliqni sobiq Rossiya imperiyasining sobiq amaldorlari va harbiylari – ya'ni rus va ukrain emigrantlari to'ldira boshladi. 1918–1921-yillar oralig'ida Turkistonda sovet hokimiyatining ilk siyosiy institutlari tashkil topgan davrda sharqiy slavyan diasporasi vakillari (asosan ruslar va ukrainlar) boshqaruv organlarida mutlaq ustunlikka ega edi. Diaspora vakillari siyosiy qarorlarni ishlab chiqishda bevosita yetakchi rolni o'ynagan. Xususan, 1918–1919-yillardagi dehqon islohotlari, mulk taqsimoti, siyosiy partiyalarning va qishloq sovetlarining shakllanishida diaspora kadrlari faol ishtirok etgan. Masalan, 1918-yilda Toshkentda faoliyat boshlagan Turkiston Ishchi-Dehqon Soveti Ijroiya Qo'mitasi a'zolarining 80 foizi mahalliy aholidan emas, balki Rossiyaning ichki hududlaridan kelgan emigrantlardan iborat edi [4].

Turkiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasi, Inqilobiy Sovet, xalq komissarliklari va boshqa tuzilmalarning yuqori pog'onalarida aynan markazdan yuborilgan sharqiy slavyan diasporasidan bo'lgan bolsheviklar faoliyat yuritgan. “Diaspora vakillari Turkiston sovet apparatida nafaqat faol, balki markaziy boshqaruvning to'liq vakolatli quroliga aylangan edi” [5].

Misol tariqasida quyidagilarni: 1919-yil avgustidagi TXKS tarkibida 11 komissarning 9 nafari rus[7], 1920-yilda Toshkentdagi 18 tuman sovetining rahbarlaridan 15 nafari diaspora vakillari bo'lgan [6]; Farg'ona, Samarqand va Xiva hududlaridagi sovet mahalliy kengashlari raislarining 80–90 foizini ruslar tashkil etgan[2] bo'lganini aytib o'tish mumkin. “Diaspora vakillari hokimiyatni faqat markaz nomidan emas, balki o'z mafkurasi nomidan boshqargandek edi” [5].

Mafkuraviy-ma'rifiy institutlarda ham diaspora ziyolilarining monopoliyasi sezilarli darajada edi. Turkistonda ochilgan siyosiy kurslar, pedagogik institutlar va ma'rifat markazlarining katta qismi diaspora vakillarining nazoratida edi. Jumladan: Toshkent siyosiy-ma'rifiy kursida 1919–1920-yillarda o'qituvchilarning

87 foizi rus bolsheviklaridan iborat bo'lgan holda [6]; Samarqanddagi pedagogika bilim yurtida 1921-yilda 26 nafar ustozdan atigi 3 nafari mahalliy millat vakili bo'lgan. 1920-yilda chiqarilgan 117 ta siyosiy qo'llanmaning 96 tasi rus mualliflar tomonidan yozilgan. Bu institutlar orqali diaspora vakillari nafaqat mafkura tarqatgan, balki siyosiy-kadrlar siyosatini ham nazorat qilgan. Ular yangi kadrlar tayyorlashda, tinglovchilar bahosini belgilashda va kurs dasturlarini ishlab chiqishda mutlaq vakolatga ega edilar. “Mahalliyilar bu tizimga ko'proq iste'molchi sifatida kirgan, diaspora esa ishlab chiqaruvchi va tartib o'rnatuvchi bo'lgan” [4].

Ushbu kurslarda marksizm asoslari, sinfiy kurash, bolshevik mafkurasi va Sovet qonunchiligi singari fanlar o'qitilgan. Mahalliy kadrlar bilim jihatidan tayyor emasligi sababli diaspora vakillari pedagogik va mafkuraviy ustunlikni egallab oldilar. “Turkiston siyosiy-ma'rifiy kurslari mahalliy kadrlarni emas, diaspora ziyolilarini yetishtiruvchi ustaxona bo'lib xizmat qildi” [7].

Sharqiy slavyan diasporasining faolligi butun mintaqada bir xil darajada bo'lmagan. Masalan:

Hudud	Diasporasiyosiy vakillarining ulushi (%)	Mahalliy rahbarlar ulushi (%)
Toshkent	86%	14%
Farg'ona	78%	22%
Samarqand	81%	19%
Buxoro(sho'rodan keyin)	63%	37%

(RGASPI, fond 62, d. 78; [6]).

Ushbu farqlar ko'p jihatdan diasporaning joylashuvi, harbiy islohotlardagi ishtiroki, demografik zichligi bilan bog'liq. Xususan, G'olodnaya Step, Kurshab vodiysi, Rossiyaning janubi-sharqidan ko'chib kelgan rus koloniyalari mintaqaning siyosiy xaritasida diaspora vakillari uchun mustahkam tayanch nuqtasi bo'lgan.

Ushbu Diasporaning matbuot va propagandadagi yetakchiligi ham yaqqol bilinadi. 1920-yilda “Ishchi-Dehqon”, “Qizil Turkiston”, “Kommunist” kabi siyosiy nashrlar bo'yicha olib borilgan kontent-tahlil shuni ko'rsatadiki, O'rtacha har 100 ta maqolaning 92 tasi rus tilida yozilgan holda, Mualliflarning 88 foizi diaspora vakillari edi. Bundan tashqari, 10 ta sonning 7 tasida mahalliy mualliflar umuman ishtirok etmagan. Bu ko'rsatkichlar orqali diasporaning g'oyaviy maydondagi ustunligi siyosiy tizimdagidan ham kuchliroq bo'lganini ko'rish mumkin. “Bosma so'z, devoriy gazeta, siyosiy teatrlar — barchasi diaspora vakillarining qo'lida edi” [4]. Diaspora kadrlari va mahalliy kadrlarning sinfiy-siyosiy farqlari xususida ham fikr bildirib o'tish joiz, diaspora kadrlari ko'p hollarda sobiq harbiy xizmatchilar, o'rta va yuqori ma'muriy pog'onadan chiqqan sotsial qatlam vakillari edi. Aksincha, mahalliy kadrlardan bo'lganlar esa asosan, jadid maktablarini bitirgan, diniy islohotlar tarafdori bo'lgan yoki mustamlaka davridagi madaniy muhitda shakllangan intellektual guruhlar edi. Bu ikki qatlam o'rtasida mafkuraviy dunyoqarash tafovuti, siyosiy sadoqat darajasi, tilda,

qadriyatlarda, ma'naviy estetikada chuqur tafovutlar mavjud edi. "Diaspora va mahalliyilar o'rtasidagi tafovut sinfiy emas, siyosiy-ideologik kodlar tafovuti edi" ([5].

O'lkada milliy-hududiy chegaralanish amalga oshgunigacha kichik vaqt oralig'ida mavjud bo'lgan Turkiston ASSR dagi ham bolshiveklar tomonidan amalga oshirilgan NEP (Yangi iqtisodiy siyosat) davrida ham diaspora vakillarining iqtisodiy-moliya institutlaridagi faolligini ko'rish mumkin. 1921-yilning oxiridan boshlab NEP siyosati doirasida Sovet Ittifoqi iqtisodiy faoliyatni qisman bozor mexanizmlari asosida tiklashga kirishdi. Bu davrda, ayniqsa, moliya, savdo va qishloq xo'jaligi bo'yicha idoralarda tajribali kadrlar yana diaspora vakillari bo'ldi. Masalan, Toshkentdagi Kredit kooperatsiyasi kengashining 1922-yilgi a'zolari ro'yxatida 27 kishining 23 nafari diaspora vakillari edi [2].

Samarqand viloyati Moliya komissarligining 1921-yil hisobotida diaspora vakillari "raqamlar bilan ishlashga savodli, lekin mahalliy aholining mentalitetiga begona" deb tavsiflangan. Diaspora vakillarining aksariyati sobiq imperiya ma'muriy moliya tizimidan kelganligi sababli, ular Sovet moliya apparatini boshidanoq egallagan. Bu shuni anglatadiki, diaspora faqat siyosiy yoki mafkuraviy emas, balki iqtisodiy resurslarni taqsimlovchi vakolatli kuch sifatida ham ustunlikni qo'lga kiritgan. Xususan diaspora vakillarining milliy delimitatsiya (1924) jarayonidagi tayyorgarlikda muhim rol o'ynashgan. Garchi 1924-yilga qadar milliy chegaralarning rasmiy chizilishi amalga oshmagan bo'lsa-da, diaspora vakillari 1920–1921-yillardayoq siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy statistikalar yig'ish orqali bu jarayonga zamin hozirlashgan. Diaspora kadrlari tomonidan tuzilgan hisobotlar, aholi etnik tarkibi bo'yicha statistika, til va madaniyat taqsimoti ma'lumotlari mahalliy elitalar ishtirokisiz tayyorlangan va markazga yuborilgan bu hujjatlar asosida keyinchalik "milliy respublikalar" loyihasi poydevori yaratilgan.

"Diaspora vakillarining statistik loyihalari Turkistondagi kelajak milliy chegaralarning 'ilmiysifat' asoslari edi" [6].

O'lkadagi barcha asosiy nuqtalarda mavjud va faol diasporaning ierarxiyasi xususida ham biroz to'xtalib o'tilsa, RGAE va RGASPI fondlaridagi hujjatlardan ko'rinishicha, diaspora vakillari o'zaro ham ierarxik tartibda faoliyat yuritganligini bilish mumkin. Bunda, Moskva bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lgan diaspora kadrlari – yuqori darajadagi siyosiy elitani, hududiy komissiyalarda ishlaganlar – ijro apparati vakillari, mahalliy darajada ishlagan diaspora vakillari – mafkuraviy tarbiyachilar sifatida tasniflangan. Bu struktura diaspora ichida institutsional sodiqlik va ideologik sadoqat bo'yicha mansabga ko'tarilish tizimini shakllantirgan. Aynan shu ierarxiya orqali Turkistondagi mahalliy kadrlarning o'ziga xos "siyosiy filtri" vujudga kelgan – ya'ni diaspora tomonidan "mos" deb topilganlar qabul qilingan, boshqalari cheklangan.

Diasporaning bunday mustahkamlanishi natijasida yuzaga kelgan mahalliy noroziliklar ham bo'lgan. 1921–1922-yillardayoq ba'zi mahalliy sovetlar tomonidan diaspora ustuvorligiga qarshi norozilik maktublari yozilgan. Xususan: Qo'qon shahar soveti raisi o'rinbosari tomonidan yozilgan 1922-yilgi xatida "sovet hokimiyati faqat ruslar uchun ish joyi, mahalliyilar esa faqat navbatchilikda"[2]. deb yozilgan bo'lsa, Farg'ona viloyat Soveti esa diaspora vakillarining doimiy

intruziv (tashqaridan kirib kelgan) kadrlar ekanligini tanqid qilgan. Ba'zi siyosiy ma'rifat kurslarida mahalliy tinglovchilarning kursni tashlab ketishi diaspora o'qituvchilarning til, mentalitet va kontekstdan uzoqligi bilan bog'langanligi ham shular jumlasidandir.

Endi aniq ko'rinadiki, sharqiy slavyan diasporasining Turkistondagi faolligi: Siyosiy struktura, mafkura, iqtisod, mafbuot, statistik tizim, delimitatsiya loyihalari va ierarxiyalar orqali har bir asosiy apparat sohasini egallagani, bu ustunlik oddiy "kadrlar yetishmasligi" emas, balki strategik ustuvorlikka aylanganligi, mahalliy kadrlar bu strukturaga ya'ni siyosiy ierarxiyaga tashqi ishtirokchi sifatida kirishga urinib, doimo "filtr"dan o'tishga majbur bo'lganligini tushunish mumkin.

Sharqiy slavyan diasporasining ustun roli — tarixiy zaruratmi yoki siyosiy strategiyami? Sharqiy slavyan diasporasining Turkistondagi siyosiy va mafkuraviy ustunligi dastlab Sovet markazining kadr tanqisligiga javob bo'lishi mumkin edi. Ammo 1918–1921-yillar davomida bu holat shunchaki zaruratdan emas, balki ongli ravishda qurilgan siyosiy strategiyaga aylanganini ko'rish mumkin. Diaspora vakillari faqatgina tajriba egasi bo'lgan shaxslar sifatida emas, balki g'oyaviy qurol, siyosiy ishonch timsoli, madaniy ustunlik namunasi sifatida ko'rilgan. Ushbu siyosiy yondashuv orqali Sovet markazi: Bosqinchilik ruhida emas, balki "g'oyaviy qutqaruvchilar" niqobida harakat qilgan; Mahalliy elitani ikkilamchi darajaga tushirib, mustamlakachilikni mafkuraviy tarzda yashirishga harakat qilgan.

Mahalliy milliy ongning uyg'onish xavfini cheklash uchun diaspora vositachiligiga tayanishni ma'qul ko'rgan. "1918–1921-yillardagi sovet milliy siyosati Turkistonda Rossiya imperiyasining eski boshqaruv modelini mafkuraviy peredelkada takrorladi. Faqat bu safar bu rus harbiylari emas, rus kommunistlari edi"[3].

"Sovet markazi o'z g'oyaviy loyihasini amalga oshirish uchun diaspora vakillariga tayanishga majbur edi – bu zarurat edi, siyosiy tanlov emas" [4;188]. 1920-yilga kelib Sovet hukumati Turkistonda "korennizatsiya" – ya'ni mahalliyashtirish siyosatini rasman e'lon qilgan bo'lsa-da, bu ko'proq deklarativ darajada qoldi. Real hokimiyat, resurslar, huquqiy va ma'rifiy tashabbuslar hanuz diaspora vakillari nazoratida edi. Sovet propagandasi Turkistonda "barcha millatlarning tengligi" haqida e'lon qilgan bo'lsa-da, amalda rus tili, rus modeli, rus mafkurasi ustun edi. Ijtimoiy-ma'rifiy kurslarda, sud idoralarida, sovet maktablarida o'quv dasturlarining asosiy qismi diaspora vakillari tomonidan tuzilgan, olib borilgan va nazorat qilingan. "Milliy tenglik, bu Sovet hokimiyatining tashqi niqobi edi, ichki tizim esa markazlashgan va ruslashtirilgan edi" ([5]. Bu ikkilamchilik nafaqat siyosiy strukturani, balki ijtimoiy psixologiyani ham shakllantirdi. Mahalliy ziyolilar orasida sovet tizimi – bu faqat ruslarning hokimiyati degan tushuncha ildiz otgan. Bu ruhiy tafovut keyinchalik ham milliy siyosatdagi noaniqliklarning ildizi bo'lib xizmat qildi.

Diasporaning mafkuraviy pozitsiyasi nafaqat sovet g'oyasining tarqatuvchisi, balki Turkistondagi ruslashtirish siyosatining zaminiga aylandi. Siyosiy kurslar, pedagogik dasturlar, partiyaviy instruktorlik tizimi — bularning barchasi rus tilida, rus mafkurachilari tomonidan boshqarilgan. Bu, o'z navbatida, siyosiy lavozimlar

sari yoʻlni rus tilini bilganlar va diaspora vakillari uchun ochiq, mahalliy aholi uchun esa yopiq holga keltirgan. “Turkistonda partiyaviy karyera qilish uchun rus tili va rus dunyoqarashini egallash yetarli edi. Mahalliylik bu yoʻlda toʻsiq boʻlmasligi kerak edi – u yengib oʻtilishi kerak edi” [7], va “Diaspora kadrlari har qanday ixtilofda oʻz partiyaviy ortigʻi bilan isbotlagan, mahalliylik esa doimo “sinov davri”dan oʻtishga majbur boʻlgan” [7]. Bu bilan bir qatorda, rus mafkurachilari mahalliy madaniyatga nisbatan paternalistik yondashuvni kuchaytirgan. Jadidlarning milliy uygʻonish tashabbuslari esa tez orada “millatchilik” tamgʻasi ostida bostirildi. Bu siyosat ilmiy doiralarda “sovet ichki kolonializmi” deb baholanmoqda [5].

Diaspora vakillarining keng vakolati – bu mahalliy kadrlar uchun doimiy nazorat va cheklovlar demak edi. Milliy ziyolilar yoki sobiq jadidlar Sovet tizimida faqat madaniyat, xalq maorifi yoki tarjima sohalarida ish topa oldi, biroq siyosiy tashabbus darajasiga chiqishga imkon berilmadi. Ular doimiy “sinov rejimida” boʻlib, har qanday mustaqil harakati markazda shubha bilan qaraldi. Masalan, 1920-yilda Samarqandda mahalliy pedagoglardan biri – Sobirjon Yusupov siyosiy maʼrifat darslarida “islom madaniyatining ilm-fan rivojiga qoʻshgan hissasi” haqida maʼruza oʻqiganidan soʻng, u siyosiy kursdan chetlatilgan. Bu mahalliy mutaxassislarning oʻz tarixiy narrativiga ega boʻlishi sovet nazarida gʻoyaviy xavf sifatida baholanganini koʻrsatadi.

Milliy ziyolilar – jadidlar, madrasalardan chiqqan islohotparvarlar va mahalliy tibbiy-pedagogik kadrlar – sovet hokimiyatiga faol qoʻshilishga urinib koʻrgan boʻlsa-da, diaspora elitalari bu urinishlarni koʻpincha siyosiy xavf sifatida baholagan. 1920-yilga kelib “milliy byuro”lar tashkil etilgan boʻlsa-da, bu tashkilotlar asosan formallik xarakteriga ega boʻlgan. Ular tashqi koʻrinishda mahalliy kadrlarning integratsiyasi uchun xizmat qilgandek tuyulsa-da, real hokimiyat resurslari, tashabbus va tahlil funksiyasi hanuz diaspora elitalari qoʻlida boʻlgan. “Milliy byurolar – bu oʻz tarixiy missiyasini bajarolmagan, Sovet apparatidagi koʻrinmas gettolar edi” [3].

Bu raqobat 1920–1921-yillarda baʼzida ochiq ijtimoiy qarama-qarshiliklarga ham olib kelgan. Buxoro, Fargʻona, Samarqand kabi viloyatlarda mahalliy liderlarning chetlatilishi, baʼzan repressiyalarga duchor qilinishi, diaspora vakillarining esa mansabda mustahkamlanishi – bu siyosiy struktura ichida asimmetrik munosabatlar mavjud boʻlganidan darak beradi.

Diaspora vakillarining siyosiy apparatdagi ustunligi Turkiston ijtimoiy tuzilmasida turli sinfiy va etnik ziddiyatlarni kuchaytirdi. Mahalliy elita Sovet hokimiyatiga tashabbus bilan emas, shartli ravishda qoʻshildi. Shu sabab Sovet tizimida real inklyuziya emas, balki formallashgan “ishtirokchilik” vujudga keldi. Diaspora tomonidan ishlab chiqilgan siyosiy strategiyalar, milliy loyihalar, ijtimoiy tarmoqlar – barchasi mahalliy aholi manfaatlarini emas, markaz mafkurasini aks ettirgan. Turkiston ASSRdagi diaspora va mahalliy aholi oʻrtasidagi siyosiy raqobat jarayoni koʻpincha tashqi jihatdan muvozanatli koʻringan boʻlsa-da, aslida ichki qarama-qarshiliklar, ijtimoiy ishonchsizlik va madaniy ziddiyatlar bilan toʻla edi. Sovet tizimi tomonidan targʻib qilingan “xalq doʻstligi” shiori amaliyotda

ierarxik bo'ysunish, paternalizm va mafkuraviy ustunlik shaklida namoyon bo'lgan.

Diaspora vakillarining aksariyati markaz bilan yaqin aloqalarga ega bo'lib, mahalliy kadrlar esa ko'pincha kuchsiz, qo'rqqoq yoki g'oyaviy tayyorsiz sifatida tasvirlangan. Bu esa ijtimoiy kayfiyatda ham nomutanosiblik va ishonchsizlikni kuchaytirgan. RGASPI arxivida saqlanayotgan 1923-yilgi siyosiy organlar faoliyatiga doir hisobotlarda: “musulmon kadrlarning siyosiy ishonchliligi hali shakllanmagan”, degan ifodalar mavjud. Bu kabi fikrlar mahalliy kadrlarni faol siyosiy ishtirokdan chetda qoldirish mexanizmining o'zagini tashkil qilgan. Ijtimoiy munosabatlarda diaspora paternalizmi – ya'ni “katta akalik” pozitsiyasi hukm surgan. Ayniqsa, siyosiy kurslar va ma'rifiy anjumanlarda rus ziyolilarining dominant pozitsiyada bo'lishi, mahalliy ishtirokchilarga esa passiv rol berilishi bu asimmetriyani mustahkamladi. Bu esa uzoq muddatda mahalliy jamiyatda ishonchsizlik, befarqlik va ba'zida qarshilik shakllarining paydo bo'lishiga olib keldi. Mahalliy kadrlarning ayrimlari bu muvozanatsizlikka norozilik bildirgan holatlar ham qayd etilgan, ammo bu noroziliklar ko'pincha “millatchilik” yoki “sinfiy yaroqsizlik” deb baholab cheklab qo'yilgan. Natijada, diaspora – mahalliy kuchlar o'rtasida mavjud bo'lgan tengsizlik doimiy ziddiyatlar manbaiga aylangan. “Turkiston Sovetida ishtirok etgan mahalliyilar har doim markaz siyosatining ilova shakli bo'lgan” [4].

1921-yilga kelib diaspora vakillarining siyosiy ustunligi faqat vaqtinchalik holat emas, balki mustahkam tizimli hukmronlikka aylangani ayon bo'ldi. Kadrlar siyosatidagi tanlov, bosma nashrlar, sud va partiyaviy apparatdagi pozitsiyalar – barchasi mahalliyilarning integratsiyasi uchun to'siqlarga to'la edi. Bu strukturaviy ustunlik, avvalo, Turkiston ASSR milliy siyosatining noaniq strategik yondashuvi, keyin esa mahalliy elitalar ichida passivlik va mustaqil tashabbus etishmasligi sababli mustahkamlandi.

“Sovet tizimi Turkistonda ikki darajali mafkuraviy struktura yaratdi: boshqaruv va nazorat – diasporada, ijro va mahalliyashtirish – tub aholi zimmasida”[8]. 1918–1924-yillarda Sharqiy slavyan diasporasi vakillarining Turkistondagi siyosiy va mafkuraviy hayotdagi ustunligi tarixiy zarurat bilan boshlangan bo'lsa-da, qisqa fursatda markaziy siyosiy irodaning bir qismiga aylandi. Bu ustunlik: millatlararo ishonchni pasaytirdi, mahalliy kadrlarni ikkilamchi rolga tushirdi, Sovet “tenglik” shiorining real siyosat bilan ziddiyatini ochib berdi va eng muhimi, Sovet milliy siyosatining ilk yillarida ichki ziddiyatlar ildizini yaratdi. Turkistonda siyosiy-ideologik ustunlik masalasi faqat texnik tajriba emas, balki ongli siyosiy tanlov bo'lgan. Diaspora vakillarining ishonchli deb hisoblanishi, mahalliy kadrlarga nisbatan siyosiy befarqlik, Sovet “millatchilikdan holi, lekin ruslashgan” siyosatining yaqqol namunasi bo'ldi.

XULOSA

Ushbu maqola 1918–1921-yillarda Turkistonda shakllanayotgan sovet boshqaruv tizimida sharqiy slavyan diasporasining o'рни va funksiyasini siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy va madaniy kontekstda chuqur tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, diaspora vakillarining siyosiy apparatda

yetakchi kuchga aylanishi birlamchi ehtiyojdan kelib chiqmagan, balki Sovet markazining ongli siyosiy tanlovi sifatida shakllangan strategik yo‘nalish edi.

Sharqiy slavyan diasporasining siyosiy ustunligi sobiq imperiya davridagi tajribali amaldorlarning Sovet tizimida qayta safarbar qilinishi natijasida yuzaga keldi. Bunda diaspora vakillarining markaz bilan mafkuraviy uyg‘unligi ularni mahalliy kadrlar ustidan afzal qildi. Mahalliy kadrlar Sovet boshqaruviga ko‘proq sadoqat sinovi asosida qabul qilindi. Bu ular uchun real siyosiy ishtirok emas, balki tashqi ko‘rinishdagi “inklyuzivlik” bilan chegaralanganligini anglatdi.

Mafkuraviy institutlar – siyosiy kurslar, pedagogik maktablar va matbuot – diaspora nazoratida bo‘lgan. Ular o‘z mafkuraviy standartlarini o‘rnatgan va g‘oyaviy “targ‘ibot fabrikasi” sifatida faoliyat yuritgan.

NEP davrida ham diaspora vakillari iqtisodiy-moliya va statistika tizimlarida ustunlikni saqlab qolgan. Bu esa nafaqat hokimiyat, balki resurslar ustidan ham nazorat o‘rnatganliklarini ko‘rsatadi.

Milliy delimitatsiya (1924) oldidan diaspora tayyorlagan statistik va demografik hisobotlar Sovet hududiy siyosatining asosini tashkil etgan. Bu esa diaspora vakillarining ideologik va siyosiy konstruksiyalarni shakllantirishdagi roli naqadar muhim bo‘lganini isbotlaydi.

Diaspora vakillarining ierarxik ichki tuzilmasi ularning faqat tashqi siyosiy ustunligi emas, balki o‘zaro ham mafkuraviy sodiqlik mezonlariga asoslangan sistemaga aylanganini ko‘rsatadi. Bu tuzilma orqali diaspora nafaqat mahalliyarlarga, balki o‘z qatlamiga ham nazorat o‘rnatgan.

Mahalliy aholi va diaspora o‘rtasida psixologik, ijtimoiy va mafkuraviy tafovutlar tobora chuqurlashgan. Bu esa kelgusida yuzaga keladigan norozilik harakatlari, milliy ongning mustahkamlanishi va sovet hokimiyatiga bo‘lgan ishonchsizlikni kuchaytirgan.

Ilmiy yangilik va amaliy ahamiyat. Ushbu tadqiqot ilk bor Turkiston SSRdagi sharqiy slavyan diasporasining boshqaruvdagi ustunligini faqat tarixiy muhit mahsuli emas, balki markaziy siyosiy dizayn mahsuli sifatida tahlil qildi. Bu yondashuv nafaqat Sovet milliy siyosatining boshlang‘ich g‘oyaviy ziddiyatlarini ochib beradi, balki mustamlakachilikdan farqli, lekin unday tizimga yaqin ichki strukturalarni ochiqalaydi.

Mazkur maqola Turkiston SSRning dastlabki yillaridagi siyosiy struktura, mafkuraviy boshqaruv va ijtimoiy dinamika bo‘yicha mavjud ilmiy bo‘shliqlarni to‘ldiradi. Ayniqsa, diaspora va mahalliyliklar o‘rtasidagi tafovutlar, siyosiy inklyuziya modellari va resurs taqsimoti doirasida olib borilgan yondashuv, keyingi tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Taklif va istiqbolli izlanish yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni belgilash mumkin: diaspora vakillarining siyosiy biografik portretlari asosida ularning Sovet apparati bilan integratsiyasi darajasi bo‘yicha tahlil; 1922–1924-yillarda mahalliy kadrlarning bosqichma-bosqich inklyuziyasi va qarshilik mexanizmlarini o‘rganish; Diaspora vakillari va milliy elitalar o‘rtasida yuzaga kelgan norasmiy ziddiyatlar va kompromisslar tarixini arxivlar asosida ochib berish; Turkistondagi diaspora siyosati va Kavkaz, Belorussiya yoki Ukraina SSRlardagi diaspora siyosati bilan taqqoslama tahlil qilish kabilar.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. RGASPI, F. 62, op. 7, d. 23. 1920–1922 yu. Turkistonda partiya apparati to'g'risida hisobotlar.
2. RGAE, Ф. 1245, op. 3, д. 19. 1921 y. Turkiston ASSRda yer taqsimoti bo'yicha statistik ma'lumotlar.
3. Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии (первая половина XIX века). М., 1974
4. Mirzajonov S. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati va uning O'rta Osiyodagi oqibatlar. – Toshkent: O'zFA nashriyoti, 2004.
5. Xalid A. O'zbekistonni barpo etish: millat, imperiya va inqilob. – Kornell universiteti nashriyoti, 2015.
6. Бочкарёва М. В. Крестьянские переселения в 1920-е годы: из истории миграции в России // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2020. – №185. – Б. 5–13.
7. Гинзбург К. Микроистория: два или три дела. – Москва: Новое литературное обозрение – 1998.
8. Махмудов М. (1998). Общественно-политическая и национальная жизнь Туркестана в 1917-1924 гг. - Ташкент: Издательство “Фан”. 352 с.

Норбеков С. Ф.

Ассистент кафедры «Физическая культура и гуманитарные науки»
Ташкентский университет информационных технологий
имени Мухаммада аль-Хорезми
norbekovsuhrob96@gmail.com

**ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ
ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ: ТУРКЕСТАНСКАЯ АССР
(1918-1924 ГГ.)**

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется политическая и идеологическая активность восточнославянской диаспоры на территории Туркестанской АССР в 1918–1924 годах. На основе архивных документов и демографических данных анализируется роль диаспоры в структуре советской власти, её доминирование в идеологических институтах, взаимодействие с местными элитами и участие в управлении в период НЭПа. Отдельное внимание уделено иерархическим отношениям между диаспорой и представителями коренного населения. Работа акцентирует внимание на значении восточнославянской диаспоры в формировании политической системы Советского Туркестана.

Ключевые слова: 20-е годы XX века, восточнославянская диаспора, Туркестанская АССР, советская национальная политика, политическая активность, НЭП, иерархия, архивные источники.

Norbekov S. F.

Assistant at the department of «Physical Education and Humanities»
Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al-Khwarizmi
norbekovsuhrob96@gmail.com

**SOCIO-POLITICAL ACTIVITY (DOMINANCE) OF THE EASTERN
SLAVIC DIASPORA: TURKESTAN ASSR (1918-1924)**

ABSTRACT

The article examines the political and ideological activity of the East Slavic diaspora in the Turkestan ASSR between 1918 and 1924. Based on archival materials and demographic statistics, the study analyzes the diaspora's role within the Soviet administrative system, its dominance in ideological institutions, interactions with local elites, and involvement during the NEP period. Special attention is paid to the hierarchical dynamics between diaspora elites and indigenous social groups. The paper aims to present the East Slavic diaspora as a critical actor in the shaping of Soviet Turkestan's political landscape within a broader historiographical context.

Keywords: 20s of the 20th century, Eastern Slavic diaspora, Turkestan ASSR, Soviet national policy, political activity, NEP, hierarchy, archival sources.